

ZAMONAVIY IJTIMOYIY MUNOSABATLAR TIZIMIDA O‘ZBEK TILINING FUNKSIONAL- SEMANTIK VA KOMMUNIKATIV IMKONIYATLARI

Ismoilova Nigora Mirzoaliyevna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti 3-bosqich talabasi

Tel: 92 022 97 01

e-mail: nisioilova@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23669133>

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘zbek tilining funksional-semantik va kommunikativ imkoniyatlari tahlil qilinadi. Til birliklarining ijtimoiy muloqotdagi vazifasi, mazmuniy transformatsiyasi hamda kommunikativ jarayonlarda pragmatik samaradorlikni ta‘minlash xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, o‘zbek tilining ijtimoiy integratsiya, milliy-madaniy identifikatsiya va shaxslararo kommunikatsiyadagi funksional salohiyati ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so‘zlar. O‘zbek tili, ijtimoiy munosabatlar, funksional-semantik imkoniyat, kommunikativ salohiyat, pragmatik xususiyat, ijtimoiy kommunikatsiya, lingvomadaniy jarayon, milliy identifikatsiya, til funksiyasi.

Annotation. The article examines the theoretical and practical aspects of developing a sustainable entrepreneurship ecosystem in tourism destinations through ecological innovations. It highlights the role of green technologies, rational resource management, environmental responsibility, and innovative business mechanisms in strengthening destination competitiveness and ensuring long-term sustainability.

Key words. Uzbek language, social relations, functional-semantic potential, communicative capacity, pragmatic features, social communication, linguocultural process, national identity, language function.

Аннотация. В статье анализируются функционально-семантические и коммуникативные возможности узбекского языка в системе современных общественных отношений. Рассматриваются социальные функции языковых единиц, особенности их смысловой трансформации и роль в обеспечении прагматической эффективности коммуникативных процессов. Особое внимание уделяется функциональному потенциалу узбекского языка в процессах социальной интеграции, национально-культурной идентификации и межличностной коммуникации.

Ключевые слова. Узбекский язык, социальные отношения, функционально-семантический потенциал, коммуникативные возможности, прагматические особенности, социальная коммуникация, лингвокультурный процесс, национальная идентификация, языковая функция.

ASOSIY QISM

Til jamiyatning ijtimoiy, madaniy va kommunikativ taraqqiyotini ta’minlovchi fundamental institutsional vositalardan biri bo‘lib, uning funksional imkoniyatlari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va xarakteri bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Xususan, o‘zbek tili nafaqat axborot almashinuvi vositasi, balki ijtimoiy tajribani avloddan avlodga yetkazish, milliy-madaniy qadriyatlarni ifodalash, shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasini shakllantirish hamda turli kommunikativ muhitlarda o‘zaro anglashuvni ta’minlashga xizmat qiluvchi murakkab lingvistik tizim sifatida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek tilining zamonaviy ijtimoiy munosabatlar tizimidagi mavqeyini tadqiq etish, avvalo, uning davlat boshqaruvi, ta’lim, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari, madaniy hayot va kundalik kommunikatsiyadagi funksional ko‘lamini aniqlashni taqozo etadi. O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini oshirishga qaratilgan davlat siyosati doirasida tilning ijtimoiy faoliyatdagi qo‘llanish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son Farmon hamda keyingi normativ-huquqiy hujjatlarda o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeyini mustahkamlash, terminologik tizimni takomillashtirish va davlat tilida ish yuritish samaradorligini oshirishga doir vazifalar belgilangan. Mazkur jarayonda tilning funksional-semantik xususiyatlarini o‘rganish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Chunki til birliklarining ma’nosi faqat lug‘aviy mazmun bilan chegaralanmay, ularning qo‘llanish muhiti, kommunikativ maqsadi, nutq ishtirokchilari o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar va muayyan vaziyat bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan o‘zbek tilidagi leksik, grammatik va frazeologik birliklarning turli ijtimoiy-kommunikativ sharoitlarda qo‘llanishini tahlil qilish tilning mazmuniy va funksional dinamikasini ochib berish imkonini beradi.

Bugungi raqamli kommunikatsiya, globallashtirish va ko‘p tilli ijtimoiy muhit sharoitida o‘zbek tilining kommunikativ imkoniyatlari ham yangi mazmun kasb etmoqda. Xususan, elektron muloqot, internet kommunikatsiyasi, zamonaviy ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar til birliklarining qo‘llanish chastotasi, uslubiy xususiyati hamda semantik faolligiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli o‘zbek tilini faqat an’anaviy tilshunoslik doirasida emas, balki sotsiolingvistik, pragmalingvistik va kommunikativ-funksional yondashuvlar kesishmasida tadqiq etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Shuningdek, o‘zbek tilining ijtimoiy munosabatlardagi o‘rnini o‘rganish milliy identitet va ijtimoiy integratsiya masalalari bilan ham bevosita bog‘liqdir. Til orqali jamiyat a’zolarining umumiy tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari, ijtimoiy tajribasi va milliy dunyoqarashi ifodalanadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek tilining kommunikativ salohiyatini tadqiq qilish uning jamiyatdagi amaliy vazifalarini aniqlash bilan bir qatorda, til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘zbek tilining funksional-semantik xususiyatlari va kommunikativ imkoniyatlarini aniqlash, ularning ijtimoiy muloqotdagi namoyon bo‘lish mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida til birliklarining ijtimoiy-kommunikativ vazifalari, semantik faollashuvi, pragmatik xususiyatlari hamda zamonaviy kommunikativ muhitdagi funksional o‘zgarishlarini o‘rganishga e’tibor qaratiladi. Mazkur tadqiqotda

zamonaviy o‘zbek tilining ijtimoiy munosabatlar tizimidagi funksional-semantik va kommunikativ imkoniyatlarini aniqlash uchun sotsiolingvistik, funksional-semantik, kommunikativ-pragmatik hamda diskursiv tahlil metodlarining o‘zaro uyg‘unlashgan tizimidan foydalanildi. Bunday metodologik yondashuv til hodisalarini faqat strukturaviy birlik sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy muhit, kommunikativ vaziyat va nutq ishtirokchilari munosabati bilan bog‘liq holda tadqiq etish imkonini beradi. Sotsiolingvistik yondashuv tilning turli ijtimoiy guruhlar va kommunikativ muhitlarda bajaradigan vazifalarini aniqlashda muhim metodologik asos hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida tavsifiy-tahliliy metod orqali til birliklarining mazmuniiy va funksional xususiyatlari aniqlanib, kontekstual tahlil yordamida ularning muayyan kommunikativ vaziyatdagi semantik-pragmatik mazmuni ochib berildi. Funksional-semantik metod til birliklarining ma‘no va vazifa munosabatini, kommunikativ-pragmatik yondashuv esa ularning nutqiiy maqsad, kommunikativ strategiya va ijtimoiy munosabatlarni ifodalashdagi imkoniyatlarini belgilashga xizmat qildi. O‘zbek tilshunosligidagi zamonaviy tadqiqotlarda ham kommunikativ-pragmatik, struktur-semantik va lingvomadaniy yondashuvlarning kompleks qo‘llanilishi samarali metodologik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shuningdek, qiyosiy va umumlashtiruvchi tahlil usullari orqali turli kommunikativ vaziyatlarda o‘zbek tilining funksional yuklamasidagi o‘xshash va farqli jihatlar tizimlashtirildi. Olingan nazariy xulosalarni izchil shakllantirishda induktiv va deduktiv tahlil tamoyillaridan foydalanilib, alohida lingvistik faktlardan umumiy ilmiy xulosalarga kelish hamda nazariy qarashlarni konkret til materiallari asosida tekshirish amalga oshirildi. Mazkur metodologik kompleks o‘zbek tilining zamonaviy ijtimoiy munosabatlardagi mavqeini til–jamiyat–shaxs–kommunikatsiya uzviyligi asosida tahlil qilish, uning funksional-semantik dinamikasi va kommunikativ salohiyatini tizimli ravishda ochib berish imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalari o‘zbek tilining zamonaviy ijtimoiy munosabatlar tizimidagi funksional imkoniyatlari uning faqat axborot uzatish vositasi sifatidagi vazifasi bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. Tilning ijtimoiy muhitdagi faoliyati kommunikativ ehtiyoj, nutq vaziyati, muloqot ishtirokchilarining maqomi va kommunikativ maqsad bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Sotsiolingvistik nuqtayi nazardan tilning ijtimoiy kontekstdagi roli, turli guruhlar va madaniy muhitlarda qo‘llanishi uning funksional faolligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilining funksional-semantik salohiyati, avvalo, til birligi – ma‘no – kommunikativ vazifa – ijtimoiy kontekst munosabatlari orqali namoyon bo‘ladi. Bir xil leksik yoki grammatik birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha semantik-pragmatik yuklama kasb etishi mumkin. Ayniqsa, murojaat shakllari, modal birliklar, baholovchi leksika, frazeologik birikmalar va nutqiiy etiket vositalari shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy masofa, hurmat, yaqinlik, mavqe va kommunikativ maqsad kabi komponentlarini ifodalashda faol qatnashadi. O‘zbek tilidagi kommunikativ birliklarning ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va boshqarishdagi imkoniyatlari zamonaviy lingvopragmatik tadqiqotlarda ham alohida yo‘nalish sifatida o‘rganilmoqda. Xususan, o‘zbek tilidagi siyosiy matnlarda kommunikativ strategiya va taktikalarni lingvopragmatik jihatdan aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar mavjud. Bu holat til birliklarining faqat nominativ emas, balki

muayyan kommunikativ ta’sirni yuzaga keltiruvchi strategik vosita sifatidagi xususiyatlarini ham ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida o‘zbek tilining rasmiy, ta’limiy, ommaviy axborot va kundalik muloqot kabi kommunikativ sohalaridagi funksional xususiyatlari alohida tahlil qilindi. Rasmiy kommunikatsiyada tilning aniqlik, me’yoriylik, mantiqiy izchillik va institutsional munosabatlarni ifodalash xususiyatlari ustuvor bo‘lsa, kundalik muloqotda ekspressivlik, kontekstual ma’no va nutqiy etiket vositalarining faolligi kuzatiladi. O‘zbek tilidagi rasmiy muloqotning kommunikativ-pragmatik aspektiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ham til birliklarining kommunikativ maqsad bilan bog‘liq xususiyatlari maxsus tadqiqot obyekti sifatida qaralgan. Ommaviy kommunikatsiya materiallari tahlili esa o‘zbek tilining ijtimoiy-siyosiy mazmunni shakllantirish va jamoatchilikka yetkazishdagi imkoniyatlarini ko‘rsatadi. 2024-yilda nashr etilgan tadqiqotlardan birida ijtimoiy-siyosiy leksikaning publitsistik matnda voqelanishi media tilining ijtimoiy mavqeyi hamda milliy-madaniy qonuniyatlar bilan bog‘liqligi nuqtayi nazaridan o‘rganilgan. Demak, ijtimoiy mazmunning til vositasida ifodalanishi nafaqat leksik tanlov, balki jamiyatdagi kommunikativ ehtiyoj va qadriyatlar tizimi bilan ham belgilanadi.

Tahlil natijalari o‘zbek tilining ijtimoiy integratsiyalovchi funksiyasi ham muhim ekanligini ko‘rsatadi. Umumiy kommunikativ kod sifatida til turli ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro anglashuvni ta’minlaydi, umumiy madaniy ma’no va qadriyatlarning uzatilishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, shaxsning muayyan nutqiy muhitga moslashuvi uning ijtimoiylashuv jarayonining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Sotsiolingvistik manbalarda ham tilning ijtimoiylashuv, guruhviy mansublik va turli nutq shakllarining tanlanishi bilan bog‘liq jihatlari alohida qayd etiladi.

Yana bir muhim natija shundan iboratki, zamonaviy kommunikativ makonda o‘zbek tilining funksional imkoniyatlari raqamli muloqot ta’sirida yangi ko‘rinishlar bilan boyib bormoqda. Elektron yozishmalar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa raqamli kommunikatsiya shakllarida qisqartmalar, yangi leksik birliklar, kod-almashish va norasmiy nutq elementlarining faollashuvi kuzatiladi. Bunday jarayonlarni tilning “buzilishi” sifatida beryoqlama baholashdan ko‘ra, ularni kommunikativ muhitning o‘zgarishi bilan bog‘liq lingvistik transformatsiya sifatida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Umuman, tadqiqot natijalari o‘zbek tilining zamonaviy ijtimoiy munosabatlardagi funksional-semantik va kommunikativ salohiyati ko‘p qatlamli tizim ekanligini ko‘rsatdi. Uning mazmuniy imkoniyatlari til birliklarining lug‘aviy ma’nosi bilangina emas, balki ijtimoiy kontekst, kommunikativ maqsad, nutq ishtirokchilarining munosabati va diskurs turi bilan birgalikda belgilanadi. Shu jihatdan o‘zbek tilining ijtimoiy kommunikatsiyadagi faoliyatini sotsiolingvistik va lingvopragmatik mezonlar asosida kompleks tadqiq etish uning zamonaviy jamiyatdagi funksional salohiyatini yanada aniqroq ochib berishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilining zamonaviy ijtimoiy munosabatlar tizimidagi mavqeyi uning kommunikativ, funksional-semantik, pragmatik va lingvomadaniy imkoniyatlarining o‘zaro uyg‘unligi bilan belgilanadi. Til birliklari muayyan ijtimoiy-kommunikativ vaziyatda nafaqat axborot uzatish, balki munosabatlarni tartibga solish, ijtimoiy masofani belgilash, baholash va milliy-madaniy mazmunni ifodalash vazifalarini ham bajaradi.

O‘zbek tilining davlat boshqaruvi, ta’lim, ommaviy axborot vositalari, madaniyat va raqamli kommunikatsiyadagi faol qo‘llanishi uning funksional doirasi izchil kengayib borayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, raqamli kommunikativ makon tilning yangi leksik-semantik birliklar bilan boyishi, kommunikativ strategiyalarning diversifikatsiyalashuvi va nutqiy shakllarning transformatsiyalanishiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois o‘zbek tilining ijtimoiy munosabatlardagi funksional salohiyatini o‘rganishda an’anaviy strukturaviy tahlil bilan bir qatorda sotsiolingvistik, lingvopragmatik va diskursiv yondashuvlarni kompleks qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Bunday metodologik yondashuv o‘zbek tilining zamonaviy jamiyatdagi kommunikativ nufuzi, ijtimoiy integratsiyalovchi xususiyati va milliy-madaniy identifikatsiyani shakllantirishdagi ahamiyatini yanada chuqurroq ochib berish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aliqulov Z., Boymirzayeva S. Sotsiolingvistika. – Samarqand: SamDU nashri, 2009. – 97 b.
2. Ishayev A. *O‘zbek dialektal leksikografiyasi.*, – Toshkent: Fan, 2013.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili.*, – Toshkent, 2004.
4. Usmonova Sh., Bekmuhamedova N., Iskandarova G. Sotsiolingvistika. – Toshkent: Universitet, 2014. – 88 b.
5. Usmanova Sh. Sharq mamlakatlari sotsiolingvistikasi. – Toshkent, 2016. – 164 b.
6. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. – 112 b.